

ולפי האמור יובן הא דבינונים תלויים ועומדים עד יום הכפורים; זכו – נכתבים לחיים, לא זכו וכו'. ואינו מובן למה נדונים כרשעים, הלוא די שישארו כבינונים מחצה על מחצה ויהיה רב חסד מטה כלפי חסד כמו ביום הדין הגדול. ולהנ"ל יובן שעד כה מה שלא עשה תשובה לא היתה עליו קושיא כל כך שהרי היה קצת אונס בדבר, אבל אחר שיצא בראש השנה מבית האסורים ומ"מ לא עשה תשובה, תגדל עליו הקושיא כבמדרש (קהלת רבה ז,כו) ביש גדא שהיתה מחתרת פתוחה לפניך למה לא נמלטת, ומאחר שעד כה היתה כף המאזנים מכרעת ממילא עתה שתתגדל עליו הקושיא שוב כף העוונות מכריעה' (שם משמואל ראש השנה תרע"ו).
 ע"ע ענינים נוספים שם תרע"ג תרע"ד תרע"ז תרפ"ה; מי השלוח (ח"ב אמור ד"ה בחדש השביעי); מחשבות חרוץ דף ט; פרי צדיק ר"ח אייר ד; שפת אמת; נפלאות חדשות; דרשות הראיה ח"ב עמ' ז.

דף יא

'לדעתן נבראו'. לפרש"י, שאלם אם הפצים להבראות, ונאותו. [ובאור הענין – והלא קודם שנבראו לא היה את מי לשאול – על פי מה שאמרו רז"ל (בראשית רבה ה) שהיו שמים נמתחים והולכים עד שגער בהם הקב"ה. ופירשו שהיו מתרחקים מהשורש ומתגשמים והולכים. ומשמע שהיו מעצמם עושים כן עד שהוצרכו לגערה כלומר ניתן בהם רצון להיות מתרחקים והולכים. וזהו 'לדעתן נבראו' – שבהם היה הדבר תלוי אם להתרחק אם לאו [וזהו כוונת המליצה ששאלן ואמרו הן]. (עפ"י שם משמואל בראשית תרפ"א). ולפירוש התוס' (והערוך והריטב"א), כוונת הדברים שבעלי החיים נבראו בדעת שלמה, כמו היו בוגרים.

'ירח שנולדו בו איתני עולם. מאי משמע דהאי איתן לישנא דתקיפי הוא...' –

'... ואבות נקראים איתנים – שמעתי פירוש: עקשנים, פירוש שהיה להם תוקף החשק בוער כאש שלא ישקוט ולא ינוח עד שיגיע למילוי. אברהם אבינו עליו השלום במדת האהבה, עד שהגיע לתכלית אהבת ה' שהוא בהרחקת כל אהבות זולתו, עד שהוליד יצחק שהוא היה תוקף החשק ליראת ה' שנאת רע וכל מיני אהבות זרות וחמדות עולם הזה היו מרוחקים אצלו בתכלית עד שהוליד יעקב אבינו עליו השלום שהיה לו תוקף החשק לשניהם, אהבת הש"י ושנאת רע. ואין קורין אבות אלא לשלשה אלו (ברכות טז:), שהם כל כך נגבר חשקם כל אחד למדתו בטוב, עד שהגיע לתכלית להיות כולו כך, כי כאשר החשק בוער באדם הוא כלהב אש עד שכולו עם כל כוחותיו שקועים בזה, עד שכל זרעם אחריהם תולדותיהן כיוצא בהם, כמו שהאדם יוליד אדם ובהמה תוליד בהמה וכיוצא, כך הם עצם גופם וכל כחותיהם היו משונה מפאת רתיחתם לאותו דבר שחשקו עליו להגיע לו, והם מיוחדים בתוקף זה עד קצה, עד שראויים להקרא 'אבות' – שכל זרעם אחריהם תולדותיהן כן.

ואברהם אבינו ע"ה ביחוד נקרא 'איתן' בתהלים (פט, כמו שאמרו בבבא בתרא טז.) – כי תוקף החשק הוא באהבה, כמו שרואים באהבות זרות, וכן מצד הטוב באהבת הש"י, והוא המתחיל... (מתוך צדקת הצדיק רמח).

'בירח האתנים... דתקיפי במצות... ואידך נמי הכתיב בחדש זיו...'. 'וכללו של דבר דהני קראי סמך ורמז בעלמא, ועיקר מחלוקתם או בגמרא או בסברא שבדרך חכמה' (ריטב"א).

ע"ע במובא ביומא נד: מהמשך-חכמה שבכמה דברים נחלקו רבי אליעזר ורבי יהושע אם ראשיתם במרכזם או בקצותיהם.

'בחדש זיו – ההוא דאית ביה זיוא לאילני'. ונתיחד החודש בשם זה כי האדם עץ השדה, ובחדש זה יש זיו לאדם לרפאותו מזוהמת מצרים כהכנה למתן תורה (ע' לשון המדרש פסיקתא דר' כהנא 'בחדש השלישי'; שיהש"ר ב). ובו מתגלה האור על בני ישראל, באייר המכין לסיון (עפ"י פרי צדיק ר"ח אייר ד).

'ללמדך שהקב"ה יושב וממלא שנותיהם של צדיקים מיום ליום ומחדש לחדש' כמשל הנותן מתנה לחברו – נותן לו סכום עגול, בניגוד לשנים העושים חשבון זה עם זה, לפעמים יוצא החשבון במטבעות קטנות. כמו כן צדיקים שאינם מתים בחטאם אלא בעטיו של נחש או לכפר על עוון הדור ואין באים עמהם בחשבון פרטי, לכך שנותיהם מלאות מיום ליום (עפ"י ישמח משה ויחי).

'... נראה דאין זה כללא אלא במקום שאמרו חכמים' (מתוך חזון איש קמב, א. ע"ש לענין תאריך מות אהרן). ומדברי כמה אחרונים נראה שאין דעתם כן אלא הניחו שכלל זה אמור גם אל שאר צדיקים ואבות האומה (ע' בספר בכור שור לג"ר אפרים מרגליות, ומובא בשע"ת או"ח תצד), שלכך קוראים מגילת רות בשבועות כיון שאמרו שדוד המלך נפטר מן העולם בעצרת, וודאי גם נולד בו, לכך קוראים רות שכתוב בה לידת דוד ויחוסו. וכן נראה בסידור ריעב"ץ בכמה מקומות, ועוד).

והו לשונו של הגרי"ש נתנון (בעל שואל ומשיב, בספרו דברי שאול על אגדות הש"ס): 'תמהני, דעינינו הרואות שכמה צדיקים שמתו ואינם מיום ליום ולא מחדש לחדש, ומעט אחת מני אלף שמת ביום שנולד? ולפענ"ד הענין דהנה כבר אמרו ד'זכה – משלימין לו', ולפ"ז נראה לי חילוק נכון דדוקא אם הצדיק מת בזמנו הקצוב לו מיום הולדו, או צריך להשלים חוקו מיום ליום, אבל אם מוסיפין לו על חק הקצוב, זה אין צריך להשלים דכבר נשלם שנותיו. וזה ברור בסברא. ולפי"ז הא במשה רבינו נקצב לו מאה ועשרים שנים... ולכך כשמת בן מאה ועשרים היה צריך להשלים מיום ליום...'. ע"ש עוד.
על לשון 'מיום ליום ומחדש לחדש' – ע' בספר מאור ישראל כאן.

(ע"ב) 'לילה המשומר ובא מן המזיקין'. מפני כן כתבו ראשונים שבליל פסח אין אומרים ברכת מעין שבע גם כשחל בשבת, שהרי ברכה זו נתקנה מפני חשש פגיעת המזיקים לעם המאחרים לבוא לבית הכנסת, ולילה זה משומר ובא מן המזיקים (עפ"י כלבו ג; טש"ע תפז, א. ובאבודרהם סיים שאעפ"כ נהגו לאמרו). ומאותו טעם נוהגים שלא לקרוא על מטתו בלילה זה פסוקים לשמירה אלא פרשת שמע בלבד [וברכת 'המפיל'] (רמ"א סוס"י תפא).

'... באייר היה, יום שמוזל כימה שוקע...'. המזלות הם קבוצות של כוכבים מהלכים שנראים בצורות שונות. מזלות אלה קבועים ב'גלגל המזלות'. 'גלגל' זה רחבו כשליש מעלות ובמרכזו נמצא מסלול השמש ('קו המילקה'). כך שגלגל זה מהוה כעין רקע של כוכבים מאחורי השמש. גלגל זה 'נע' גם הוא כתנועת השמש, ממזרח למערב, אלא שתנועתו מהירה קצת יותר מתנועת השמש. מפני כך, אם נתבונן באופק המזרחי כשמאיר השחר לפני שהחמה זורחת במלוא עוזה, ונראה בו קבוצת כוכבים מסוימת, למחרת נראה את אותה קבוצת כוכבים במקום גבוה יותר ממקומה של אתמול, וכך בכל יום תתקדם קבוצה זו יותר. כעבור חודש ימים לערך, נראה באופק קבוצת כוכבים אחרת לגמרי, וכעבור שנה תמימה נראה שוב את אותה קבוצה הראשונה, מעל האופק, באותה שעה. משום כך חילקו הקדמונים גלגל זה ל-12 קבוצות, כל קבוצה שהיתה נראית במשך חודש ימים בעת

זריחת החמה, היא מזלו של אותו חודש. למשל, מזלו של חודש תשרי דומה לצורת מאזנים, כעין שתי כפות מאזנים וחוט משקולת ביניהם [לרמז שבחודש זה נידון כל העולם כולו לפי מעשיו של האדם ושוקלים במאזנים זכויות כנגד עוונות] (מתוך ספר התודעה מהדורה חדשה, פרק ראשון).

– על י"ב המזלות שברקיע, סדרם וענינם – ע' בשו"ת חות יאיר ריט. וראה באור מקיף בספר 'צבא השמים' (לד"ר נ. וידאל שיחי) ח"א עמ' 170, ובלוחות 'דבר בעתו' להר"מ גנוט שיחי.

דף יב

'אלא לרבי אליעזר מאי שינה – כדרב חסדא, דאמר רב חסדא: ברותחין קלקלו וברותחין נידונו'.
ואם תאמר הלא לעיל אמר שינוי אחר, שהעלה מזל כימה ביום ונטל שני כוכבים?
ויש לומר דהיינו הך, שהרי אמרו (בברכות נח): אלמלא צינה של כימה לא נתקיים עולם מפני חמה של כסיל – וזה היה השינוי, שנטל שני כוכבים מכימה ולא היה בה כח כל כך לקרר חמימות של כסיל ולכך היו המעינות רותחים (מהגר"א. ועריטב"א).

'ברותחין קלקלו' – זהו עוון השחתת זרע, ככתוב כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ. ועל כן אמרו (בנדה יג.) 'כל האוחז באמה ומשתין כאילו מביא מבול לעולם' (עפ"י רש"י שם ובשבת מא.).
ועתוס' סנהדרין נט: ויבמות יב: בשם ר"ת שכתבו שמי שאינו מצווה על פריה ורביה אינו מצווה מלהשחית זרע. ואולם זהו רק לאחר מתן תורה שנסנתה מצות 'פריה ורביה' ('שובו לכם לאהליכם') אבל מקודם לכן נצטוו בה בני נח (ע' בסוגיא בסנהדרין שם), ולכך נענשו על השחתת זרע, וכער ואונן. וע' בספר צדקת הצדיק קכא.

'חכמי ישראל מונין למבול כרבי אליעזר ולתקופה כרבי יהושע...' בשיטות הראשונים כיצד קיימא לן, כרבי אליעזר או כרבי יהושע – ע' תוס' לעיל ח. כו. רמב"ן נח ה,ה; בהגר"א או"ח תקפא; חזון איש קלח.

נקט 'למבול', ולכאורה היה לו לומר 'לשנים' / לשנות עולם, ומדוע תפס המבול שכבר עבר? ונראה שבאו בזה לרמז, על פי הנראה בכמה מקומות שארבעים יום משמיני עצרת, הם זמן של קבלת שפע והתחדשות בדברי תורה להיותם נקבעים באדם. וזה ענין 'מי המבול', כפי המבואר בזה"ק ונרמז בגמרא ובמדרשים שבדור המבול היו ראויים לקבלת התורה שאז נפתחו שערי החכמה שלמעלה ומבועי החכמה שמלמטה. ואם כן זהו שרמזו 'חכמי ישראל מונין למבול כרבי אליעזר ולתקופה כרבי יהושע', שאף שהעולם נברא בניסן, זמן השפעת דברי תורה ונביעתה – שהם 'מי המבול' כשזוכים ונעשים גשמי ברכה – בחודש חשוון הוא כרבי אליעזר. 'זהו זמן בחדש מרחשון לקבל עליו עול תורה באמת. ועיקר עול תורה הוא בלימוד תורה שבעל פה שיש בה צער גדול ונידוד שינה, ומי שאוהב עושר ותענוג אינו יכול ללמוד תורה שבע"פ... ועל כן רוב הגזירות בחדש זה (כמובא מהרה"ק ר"מ מרימנוב, מפני שאז נחלקה מלכות בית דוד. ומן הסתם אינו עונש, רק שבו הזמן מסוגל לתקן זה) – כדי שיקבל התורה באמת, ויהיה המים גשמי ברכה' מנביעו דאורייתא כאמור' (פרי צדיק ח"א לר"ח מרחשון).

א. רבי מאיר אומר: יום אחד בשנה חשוב שנה (ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון באחד לחדש – נכנס יום אחד בשנה וקראו 'שנה'). רבי אלעזר אומר: שלשים יום בשנה חשובים שנה (בראשון באחד לחדש – נכנס יום אחד בחודש וקראו 'חדש'. וכשם שיום אחד בחדש חשוב חדש, כך חדש בשנה חשוב שנה – חדש למנויו ושנה למנוייה).

מבואר בגמרא שאין הפרש בין תחילת השנה לסופה לענין זה, כגון פר בן בקר כשהתחיל שנתו השלישית נחשב בן שלש שנים. וכן נטיעה שנטעה בסוף השנה, כיון שיצאה השנה עלתה לה שנה.

א. הלכה כרבי אלעזר, ששלשים יום בשנה חשובים שנה (עפ"י רמב"ם מעשר שני ט, ה; ריטב"א). ודוקא שלשים יום, אבל חדש בן כ"ט יום, אפילו הוא שלם – לא (בטו"א ובמנחת שלמה (ח"ג קכ, א) תמהו בטעם הדבר, ובערוך לנר ובהדושים ובאורים פירשו משום 'תפסת מרובה לא תפסת' אין לנו לרבות אלא שלשים יום).

לענין נדרים, לגודר הנאה 'בשנה זו' – מבואר להלן (יב) שהכל מודים שיום אחד נחשב כשנה [שהולכים שם אחר כוונת הגודר]. ולענין שכירות בתים, למשכיר 'לשנה זו' – הכל מודים שפחות משלשים יום אינו נחשב (מפרשים).

המלוה את חברו בסתם, אינו רשאי לתובעו בפחות משלשים יום, ששלשים יום בשנה חשובים כשנה (ע' מכות ג). ויתכן ששם הכל מודים בדבר, כי אף האומר יום אחד בשנה חשוב שנה זהו רק לענין צירוף עם עוד שנים אבל לא בפני עצמו (עפ"י הגר"א נבנצל), ויתכן שתלוי הדבר במחלוקת התנאים, או שמא יש שם לימוד מיוחד (ע' שו"ת שאג"א החדשות יד ובהגהות פורת יוסף מכות שם).

ב. ישנם דברים שצריך להם שנה מלאה, ואף מעת לעת – כגון לענין שנות גדול של תינוק ותינוקת (תוס'. ע' בגדרי הדברים בספר ברכת מרדכי ח"ב לו, ב).

ב. רבי מאיר אומר: כל מקום שנאמר עגל בתורה סתם – בן שנה (עגל וכבש בני שנה. וכשר אף בפחות מבן שנה, ואפילו בתוך ל' – גם למ"ד שלשים יום חשובים שנה. עפ"י ראשונים; חזו"א פרה א, ה. וע' בהגר"א לתוספתא פרה א).

בן בקר (כגון עגל בן בקר) – בן שתים (קח לך עגל בן בקר לחטאת ואיל לעלה תמימים – השנים לשנים).

פר (ובכלל זה 'פר בן בקר'. רש"י ותוס'. וע' גם חזו"א פרה א, ד) – בן שלש. [לחכמים, בן שלש דוקא, ולרבי מאיר אף בן ארבע בן חמש. רבי יוסי הגלילי אומר: בן שתים. פרה א, ב]. ומקצת מן השנה [יום אחד או שלשים יום] נחשב שנה (הן לענין 'פר' הן לענין 'בן בקר'. חזו"א פרה א, ה) כאמור.

א. אפשר שבגיל הבינים, כגון באותם ל' יום של השנה השלישית, אינו לא כבן בקר ולא כפר (עתוס').

ב. 'איל' האמור בתורה הוא בן שנתיים, והיינו מאז שעברו עליו שלשים יום בשנתו השניה (עפ"י פרה א, ג; רמב"ם מעה"ק א, ד). ולמאן דאמר יום אחד בשנה חשוב שנה – נקרא 'איל' כשהוא בן שנה ויום אחד (עפ"י טורי אבן בהשמטות).

דפים י – יא

טו. א. באלו תאריכים חלים המאורעות דלהלן? –

בריאת העולם; ירידת המבול; לידת האבות ופטירתם; פקידת שרה רחל וחנה; יציאת יוסף מבית האסורים; ביטול העבודה מאבותינו במצרים; גאולת ישראל העתידה.

ב. מה פירוש הביטויים: עץ פרי – עץ עשה פרי; ירח האתנים; חדש זיו?

א. רבי אליעזר אומר: בתשרי נברא העולם (תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי – חדש שהארץ מליאה דשאים ואילן מלא פירות. והוא זמן רביעה, כמו שנאמר ואד יעלה מן הארץ והשקה...). רבי יהושע אומר: בניסן (ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו ועץ עשה פרי – חדש שהארץ מוציאה דשאים ואילן מוציא פירות. ואותו פרק זמן בהמה חיה ועוף שמזדוגים זה אצל זה).

לרבי אליעזר, החל המבול לירד בי"ז במרחשון (ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון באחד לחדש חרבו המים מעל הארץ. וכשאתה מתחיל ירדת הגשמים במרחשון (ובחדש השני היינו שני לדין) נמצא מקרא זה מדבר בתשרי, ומשמע שזה עתה נכנסה שנה חדשה, שאם אתה מונה מניסן הרי שכבר נתחדשה השנה מקודם והיה לו לומר במקרא הקודם [המדבר על חדש סיון] 'ותנח התיבה באחת ושש מאות שנה.' רש"י. ולרבי יהושע – בי"ז באייר (ובראשון באחד לחדש היינו ניסן לפי אותו חשבון. ונחלקו לטעמיהם במקום אחר, האם המבול החל ביום שכימה שוקע או עולה).

לרבי אליעזר, בתשרי נולדו אבות (כירח האתנים בחג – ירח שנולדו בו איתני עולם. וגם מתו בתשרי – שהקב"ה יושב וממלא שנותיהם של צדיקים). ולרבי יהושע – בניסן (בחדש זיו – שנולדו בו זיוותני עולם, כלומר כשנתחדש אייר כבר נולדו. ערש"י ופרי צדיק לר"ח אייר א). יצחק אבינו נולד בפסח לדברי הכל. (למועד אשוב אליך – עמדו בתשרי ואמרו למועד הבא דהיינו פסח, ושנה מעוברת היתה, ויולדת לשבעה יולדת למקוטעים. לפי מדרשים אחרים עמדו בניסן ואמרו לאותו מועד לשנה האחרת. עתוס'). בראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה ('פקידה פקידה' 'זכירה זכירה' לגורה שוה); יצא יוסף מבית האסורים (תקעו בחדש שופר... עדות ביהוסף שמו בצאתו...); בטלה עבודה מאבותינו מצרים (נאמר שם הסירותי מסבל שכמו... ונאמר והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים).

לרבי אליעזר, בתשרי עתידים ישראל להיגאל (שופר שופר לגזרה שוה). לרבי יהושע – בניסן (ליל שמרים – המשומר ובא מששת ימי בראשית).

א. כל אחד דיבר על גאולה מסוג אחר [והיינו 'רוחו של משיח' שנברא בתשרי לר"א ובניסן לר"י]; גאולה הבאה ע"י תשובת זמנה בתשרי שהוא חודש המסוגלת להתעוררות תשובה, על ידי השופר והכפרה והשמחה של סוכות. ואילו ניסן הוא זמן גאולה הבאה בעתה בלא התעוררות ישראל [והולך רבי יהושע לשיטתו (בסנהדרין צז.) שהגאולה אינה תלויה בתשובה] (עפ"י פרי צדיק בראשית ה).

ב. כתב בספר ערוך השלחן (תפ), על המנהג שנהגו לעמוד בשעת פתיחת הדלת בליל הסדר – לחיווך האמונה בגאולה העתידה, שכך אנו מקובלים בניסן נגאלו ובניסן עתידים להיגאל.

ב. עץ פרי – לר"א, משמע שנגמר פרי. ורבי יהושע פירש כדברי רבי יהושע בן לוי, כל מעשה בראשית לקומתם נבראו לצביונם נבראו ולדעתם נבראו. עץ עשה פרי – עץ המצמיח פירות. [לר"י, כן היה באותה שעה שנבראו בניסן שהוא זמן לבלוב ופריחה. ולר"א היינו לדורות אבל באותה שעה, בתשרי, העץ מלא פירות].

ירח האתנים – תשרי. לר"א, על שם שבו נולדו איתני עולם. ולרבי יהושע, חדש שתקיף במצוות. חדש זיו – אייר [או: ניסן של תקופה. ערש"י; תוס' ב: ד"ה דאימנו]. לר"א, שבו יש זיו לאילנות. לר"י: שבו נולדו זיוותני עולם.

דף יב

טז. א. באחד בתשרי ראש השנה לירקות – למאי נפקא מינה?

ב. באלו שנים נוהגים מעשר ראשון, שני ועני?

ג. מהם שלבי הגידול של הפירות השונים שלפיהם נקבעת שנת המעשרות אליה משתייכים הפירות?

ד. המודר הנאה מחברו 'לשנה' / 'לשנה זו' – מה דינו?

קח